

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОРМ І МЕТОДІВ СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ПІД ВПЛИВОМ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасний світ надзвичайно змінився за останні кілька десятиліть. Разом із падінням Берлінської стіни 1989 року та іншими політичними змінами, активізувалися процеси глобалізації в економічній, технічній і соціальних сферах. Інформаційна революція та збільшення обсягів міжнародної торгівлі посилили ці процеси. Сучасна дипломатія має брати активну участь в міжнародному спілкуванні, відповідно реагуючи на нові виклики XXI ст. та адаптуючи форми й методи дипломатичної діяльності до вимог сьогодення.

Ключові слова: дипломатія, МЗС, дипломат, глобалізація

На межі XX–XXI ст., в умовах формування нової світової системи дипломатія як інструмент зовнішньополітичної діяльності зазнає значних трансформаційних змін. Процеси глобалізації, демократизації, регіоналізації, а також розвиток інформаційного суспільства впливають на формування якісно нових видів дипломатії та змінюють основи діяльності традиційної.

Крах біполярної системи міжнародних відносин відкрив нові обрії для здійснення міжнародних відносин і пожвавив процеси взаємодії між державами. Процес глобалізації, що охоплює всю планету, торкається кожної сфери державної діяльності. Поступово розмиваються кордони між державами, їх взаємодія стає активнішою, зникає межа між внутрішньо- та зовнішньополітичним життям країни.

Обсяг статті не дає можливості глибоко й усе-

**ОПАНАСЮК О.І.,
аспірант кафедри,
Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка**

бічно дослідити сучасні процеси, які впливають на формування сучасної моделі дипломатії, проаналізувати системи кадрового забезпечення дипломатичних відомств провідних країн світу, а також виявити основні тенденції розвитку функцій і завдань дипломатичного агента XXI ст. Однак автор і не ставить таке завдання, а лише намагається окреслити й дати загальну характеристику означеним питанням.

Аналізуючи вітчизняну й закордонну дослідницьку літературу, що розкриває процеси, які відбуваються в сучасній дипломатії, слід зауважити, що матеріалів, де розглядається еволюція форм і методів дипломатії в останні десятиліття, небагато. Натомість, великим масивом для дослідження залишається багата на різноманітні події сучасна дипломатична практика, де наразі головними діючими особами є глави держав та урядів, а вже потім – професійні дипломати.

Дж. Беррідж розглядає такі форми взаємодії на державному рівні в умовах відсутності дипломатичних відносин, як секції інтересів при іншому посольстві (наприклад, британські інтереси в Ірані в 1989 р. представляло шведське посольство); використання спеціального посланника (так, державний секретар США Г. Кіссінджер спеціально літав у Париж для зустрічі з в'єтнамським послом); створення сумісних комісій (наприклад, Сумісна комісія з урегулювання на південному заході Африки в кінці 80-х–початку 90-х років, до складу якої входили дипломати з Анголи, Куби, СРСР, США, ЮАР; на завершальному етапі до них приєдналися представники Намібії) й інші форми міждержавної взаємодії. Дипломатія переходить на новий етап розвитку [17, с. 54].

В умовах всесвітньої глобалізації межа між внутрішньою та зовнішньою політикою поступово стирається. Питання, які раніше вважалися виключно внутрішньою справою тієї чи іншої держави, все дедалі почали вирішуватись на міжнародному рівні за допомогою зусиль низки різних держав. Економічна та політична нестабільність держави впливає на всю систему міжнародних відносин, що змушує держави діяти спільно задля вирішення проблем, що виникають.

Глобалізація відкрила нові обрії здійснення дипломатії. Так, з'являється транскордонна дипломатія, що є новим для міжнародних відносин. Відхід від принципів вирішення питань з позиції сили та дедалі більший взаємозв'язок між державами зу-

мовили виникнення нового методу ведення дипломатії через призму економічних відносин [8, с. 478].

Процеси демократизації суспільства зробили політичне життя разом з дипломатичною діяльністю більш публічними. Формування громадянського суспільства сформувало такі обставини, за яких держава не може більше самостійно вести зовнішні зносини, а прислухається до думки громадян. Це зумовлює вихід на міжнародну арену й недержавних акторів, які значно змінили традиційну структуру міжнародних відносин, а отже й дипломатію.

Очевидною стає і провідна роль переговорів в умовах налагодження співпраці, створення інтеграційних механізмів, чи то в Європі, Азії, на просторі колишнього СРСР чи в інших регіонах. Так, саме завдяки переговорному процесу (хоча й далеко не простому) стало можливим підписання Маастрихтського договору, що ознаменував новий етап у розвитку європейської інтеграції.

У другій половині XX ст. форми багатосторонньої дипломатії стали різноманітнішими. Якщо в минулому вони зводилися переважно до переговорного процесу в рамках різних конгресів (наприклад, Вестфальський конгрес 1648 р., Карловицький конгрес 1698–1699 рр., Віденський конгрес 1814–1815 рр., Паризький 1856 р. і ін.), то сьогодні багатостороння дипломатія проводиться в рамках:

міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ОАЄ, ОБСЄ і ін.) організацій;

конференцій, комісій і тому подібне, скликаних або створюваних для вирішення якої-небудь проблеми (наприклад, Паризька конференція щодо В'єтнаму, Сумісна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-західній Африці);

багатосторонніх зустрічей у верхах (наприклад, зустрічей семи, а після приєднання Росії – восьми провідних держав світу, Зустрічі великої двадцятки чи Даоський форум);

діяльності посольств (так, наприклад, американське посольство в Пекіні спільно з китайськими і японськими колегами направляє значну частину своїх зусиль на пошук вирішення проблем на Корейському півострові; аналогічні дії здійснюються і в інших регіонах – у Латинській Америці, на Півдні Африки) [9, с. 324].

Багатостороння дипломатія і багатосторонні переговори породжують ряд нових моментів у дипломатичній практиці. Так, збільшення кількості

сторін при обговоренні проблеми веде до ускладнення загальної структури інтересів, можливості створення коаліцій, а також появи країни-лідера на переговорних форумах. Крім того, на багатосторонніх переговорах виникає велика кількість організаційних, процедурних і технічних проблем, пов'язаних, наприклад, з узгодженням порядку денного, місця їх проведення, виробленням і ухваленням рішень, головуванням на форумах, розміщенням делегацій, наданням їм необхідних умов для роботи, забезпеченням копівальною та іншою технікою, автотранспортом тощо. Усе це, в свою чергу, сприяє бюрократизації переговорних процесів, особливо які ведуться в рамках міжнародних організацій [4, с.125].

Виникнення дедалі більшої кількості регіональних утворень, добровільне делегування їм частини свого суверенітету внаслідок процесів регіоналізації значно вплинули на розвиток дипломатії в кінці ХХ століття. Держави, інтегруючись в одне об'єднання, змушені вирішувати питання спільно через багатосторонню дипломатію, що значно звужує їх внутрішню компетенцію та поглиблює взаємозв'язок між ними.

Розвиток засобів комунікації в ХХ ст. сильно вплинув на інформаційно-комунікативну функцію дипломатії. На це ще в 50-ті роки звернув увагу Р. Нікольсон, зауваживши, що сьогодні міністр закордонних справ може підняти трубку телефона і зв'язатися одразу з багатьма послами. Сучасний англійський дослідник Д. Данн відзначає, що виникнення таких засобів технічного зв'язку, як телефон, факсимільна, електронна пошта, відеозв'язок та інші, які були неможливі в минулих сторіччях, є чинниками значної інтенсифікації міждержавного діалогу [11, с. 340].

У другій половині ХХ ст., дипломатія все більше потрапляє під контроль громадськості з огляду на низку причин: великі можливості засобів масової інформації, необхідність ратифікації багатьох документів, і, нарешті, через те, що на міжнародну арену частіше почали виходити не державні структури, а різного роду рухи – етнічні, релігійні і ін., а також громадські організації й академічні кола, які займаються традиційними дипломатичними проблемами – пошуком згоди в конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо. Подібні явища, звичайно, були відомі й раніше, проте в другій половині ХХ в. їх діяльність набула досить масштабного характеру. У результаті в кінці

70-х – початку 80-х рр. почав формуватися «другий напрям дипломатії» (Track Two Diplomacy) на відміну від її «першого напрямку», тобто офіційної дипломатії. Представниками другого напрямку в основному є дослідники, журналісти, дипломати у відставці [2]. Найбільшого розвитку він набув у США, хоча останніми роками багато європейських держав, зокрема Швеція, приділяють його розвитку дуже велику увагу, і в наші дні цей напрям відіграє значну роль у вирішенні міжнародних питань.

Без сумнівів, сучасна модель дипломатії, що з'явилась завдяки державному суверенітету та системі рівноваги, сьогодні переживає етап глибокої кризи, виклик тектонічними зсувами, що зачепили основи дипломатії як такої. Ми є свідками того, що Б. Хокінг назвав «дипломатія-катализатор», а саме системи, заснованої на тісній співпраці між державною дипломатією і неурядовою дипломатією, що стає дедалі важливішою частиною в міжнародних відносинах [17, с. 54]. Важливим є те, що інформаційна революція сприяє цьому процесу і пропонує нові гнучкі можливості для підтримання багатовекторних зв'язків, що переповнюють сучасний світ.

Майбутнє дипломатії залежить від того, наскільки вона зуміє, відповідно до точного визначення Р. Хейла та П. Внітліма, стати інститутом, який «постійно еволюціонує, переоцінює своє значення й ніби віднаходить себе знову» [17, с. 80]. Важко заперечувати, що економічній дипломатії відводиться провідна роль у діяльності зовнішньополітичного апарату. Проте, просування національного бізнесу навряд чи зуміє скласти основні підвалини існування інститутів зовнішньополітичної служби. Шлях до стійкого розвитку для всіх, до вирішення конфесійних і етнічних конфліктів лежить в організації глобального діалогу, основою якого є – ствердження принципів справедливості і прав людини, толерантність і світова культура. Саме дипломатія має стати найбільш ефективним інструментом такого діалогу. Можна припустити, що в цій ролі дипломатична служба збереже своє значення в ХХІ ст.

Зміна засобів ведення дипломатії, функцій дипломатичних представництв зумовлює потребу в реформуванні державного центру дипломатичної діяльності країни – відомства закордонних справ.

На відомство закордонних справ покладається участь у розробленні зовнішньополітичного курсу держави і його реалізація, а також підготовка дип-

ломатичних ініціатив та інших зовнішньополітичних кроків залежно від тих чи інших подій у міжнародному житті [16, с. 37]. В основі акумульованої інформації це відомство аналізує складену ситуацію в світі і доповідає своєму уряду висновки і пропозиції, відбиваючи таким чином як стан відносин своєї держави з іншими країнами, так і ситуацію в світі в цілому, що допомагає вносити необхідні корективи в підходах до вирішення конкретних завдань. На відомство закордонних справ покладається також розроблення текстів міжнародних договорів та угод. Відомством розробляються тексти зовнішньополітичних документів поточного характеру (заяв, комюніке, нот, меморандумів і т.д.). Саме через це відомство здійснюється оперативне керівництво дипломатичними та консульськими органами своєї держави за кордоном, а також підтримується зв'язок з акредитованими в своїй державі закордонними представництвами [15, с. 80].

Набула поширення думка, ніби відомство закордонних справ, яке виконувало історичну «роль вартового» державних інтересів і утримувало під контролем усю сукупність зовнішніх зв'язків, у нових умовах втратило своє минуле значення. Найбільш популярним вираженням подібного песимізму стало висловлювання З. Бжезинського, що зводиться до твердження про бажання віддати приміщення американського посольства в Лондоні під студентський гуртожиток та відомий вираз: «Якби міністерств і посольств не існувало, їх і не потрібно було б винаходити» [5, с. 24].

Багато дослідників, проте, виступають проти такого спрощеного до примітивності погляду на розвиток світової системи. Подібні погляди, вважають вони, дають можливість представникам школи «реалістів», як і раніше, стверджувати про центральну роль суверенної держави в міжнародній політиці. У цьому ракурсі підхід до відомств закордонних справ як до «вартового біля воріт держави» (gatekeeper) цілком закономірний. Причому «реалісти» приділяють увагу лише одному аспекту зовнішньополітичного відомства – його символічному значенню як представника державної влади і вартового ключового інституту державної системи – мережі дипломатичних представництв. Таке трактування ролі дипломатичного відомства справді підштовхує до висновку про неминучість його кризи в епоху зростаючої взаємозалежності й неможливості абсолютно контролювати зовнішні

зносини [2].

Насправді функції й дії відомств закордонних справ сьогодні набагато різноманітніші і складніші, ніж роль «державного вартового». У їх здатності давати адекватну відповідь на виклики, з якими стикаються уряди, міститься пояснення дива їх постійного виживання в середовищі, яке через різні причини не завжди сприятливе. Відомства самі відвойовують собі нішу в політичній системі, відмічені драматичними змінами як у самих країнах, так і на світовій арені.

Йдеться про те, що, втрапивши колишню прерогативу бути єдиним провідником зовнішньої політики, зовнішньополітичне відомство зобов'язане вирішити першочергове завдання – здійснювати координаційні функції. Іншими словами – здійснювати координацію зовнішньої діяльності різних державних структур та інших національних і субнаціональних інститутів, а також координацію дій свого уряду в поєднанні з діями інших урядів, міжнародних організацій, а також з активністю як офіційних, так і неофіційних представників академічного і ділового світу.

Крім того, на думку Р. Ленгхорна і В. Велліса, в дипломатії немає гри з нульовою сумою. Усе, що витрачається зовнішньополітичними відомствами, набувається іншими акторами [9, с. 324]. Усе, що втрачено державною системою, давно підхоплено глобальною системою, у рамках якої ведуться переговори, встановлюються контакти, вирішуються проблеми, з якими суспільство стикається вперше.

Структурний зріз і аналіз роботи відомств закордонних справ, а також зарубіжних дипломатичних представництв досить красномовно свідчить про епохальні зміни, що відбуваються.

Так, наприклад, у країнах, де зовнішньополітичні відомства традиційно мають великий авторитет, все частіше виникають міжвідомчі тертя.

Свого часу в Англії М. Тетчер планувала створити на протипагу Форін офіс аналог американської Ради національної безпеки – Foreign Affairs Unit. На початку 70-х рр. робилися спроби вивести питання європейської інтеграції з-під опіки Форін офіс, створивши посаду міністра у справах ЄС. Опір дипломатичного відомства не дозволив здійснити ці проекти. Надалі Форін офіс пильно стежив за тим, щоб ніхто не робив замах на його прерогативи [6, с. 30].

Звичайно, не дивлячись на те, що Форін офіс намагається утримати у своїх руках розроблення і

проведення зовнішньополітичного курсу, багато інших відомств заснували свої власні міжнародні відділи. Тепер координація зовнішньої політики здійснюється на рівні Кабінету прем'єр-міністра, у рамках якого працюють різні комітети, які розробляють напрями зовнішньої і оборонної політики, розвідувальної діяльності і європейського курсу.

Форін офіс, проте, завдяки колегіальній системі управління зовнішніми справами активно бере участь на усіх етапах вироблення і прийняття такого роду рішень і досі залишається важливим координатором зовнішньої політики. Але тертя з іншими відомствами, зокрема з апаратом прем'єр-міністра, неминучі. Це відмічав ще під час перебування на посаді прем'єр-міністра Г. Макміллан: «Немає нічого складнішого й делікатнішого в управлінні урядом, ніж налагодження стосунків між прем'єр-міністром і міністром закордонних справ» [1, с. 146].

Своєрідним підтвердженням такого стану справ стало зарубіжне турне прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера в січні 2002 р., в ході якого він допустив ряд самостійних, не узгоджених з Форін офіс, висловлювань з проблем англійської зовнішньої політики. Це викликало крайнє роздратування ряду керівників Форін офіс і членів парламенту, які заявили, що «краще б прем'єр-міністр відправляв в міжнародні турне свого міністра закордонних справ», бо такі поїздки, як наприклад, візит на Близький Схід, вимагають «високого дипломатичного мистецтва» [6, с. 26].

Створилося враження, стверджували критики Блера, що Форін офісу взагалі дали повну відставку, оскільки Тоні Блер скористався послугами своїх особистих радників, відмовившись від допомоги традиційної дипломатичної бюрократії.

У Франції Міністерство закордонних справ, відоме за місцем перебування як Ке д'Орсе, включене в процес координації зовнішньополітичної діяльності, яка здійснюється рядом структур. До цих структур відносяться Бюро генерального секретаря з питань оборони, де представлені всі міністри, що мають справу з проблемами оборони і безпеки, Міжміністерський комітет з експорту військового спорядження, Міжміністерський комітет з європейського економічного співробітництва, Міжміністерська комісія з європейської співпраці.

Представники Ке д'Орсе беруть дуже активну і компетентну участь у роботі цих структур, так само як і в процесі вироблення рішень. При цьому

основну роль у розробленні рішень відіграє апарат прем'єр-міністра, а вирішальне слово залишається за президентом Франції [6, с. 44].

Істотні зміни в традиційній дипломатичній системі пов'язані також і з набагато прозаїчнішим чинником – хронічним браком бюджетних фінансових коштів. Після Другої світової війни сталося колосальне зростання бюрократичного дипломатичного апарату. Це пояснювалося і виникненням численних нових незалежних держав, і логікою холодної війни. Збільшена складність зовнішньополітичних проблем, що вимагали участі дедалі ширшого кола фахівців, привела до того, що посольства в останні десятиліття ХХ ст. все більше були укомплектовані не тільки кар'єрними дипломатами.

Нині співробітники посольств є представниками найрізноманітніших відомств – військових, розвідувальних, комерційних, інформаційних, агропромислових і так далі. На початок нового ХХІ століття в американському посольстві в Лондоні налічувалися не більше 20% працівників, що належать до зовнішньополітичного відомства як такого.

З появою нових глобальних викликів, таких як питання охорони навколишнього середовища, міжнародного тероризму, глобалізаційні процеси структура зовнішньополітичного відомства змінюється відповідно до потреб країни. Для забезпечення оптимізації виконання функцій з'являються нові відділи, департаменти, які потребують відповідного рівня знань та обізнаності від спеціалістів у тій чи іншій сфері [3].

Деякі посольства сьогодні нагадують невеликі військові містечка або гарнізони, де розташовані офіси, резиденція посла, житлові будинки для дипломатів, їхніх сімей, а також родичів, магазини, спортивні споруди, басейни, клуби і культові будівлі. Усе це перетворило дипломатичну службу на надзвичайно дорогу галузь державного управління.

Питання фінансового порядку стали серйозною проблемою для сучасної американської дипломатичної служби. Зростаючі бюджетні асигнування на оборону (так, уже в 1998 м. Пентагон отримав на 7 млрд доларів більше тієї суми, яку він просив) і розвідку і бюджет дипломатичного відомства, що скорочується, ставлять професійних дипломатів у складне становище. Бюджетні витрати на дипломатичну службу скоротилися порівняно з початком 80-х рр. більш ніж на 50%.

Бюджетне фінансування британської зов-

нішньополітичної служби за 20 років (з 1980 р. до 2001 р.) скоротилося більше ніж на 20%. На 1997 р. бюджет Форін офісу склав 1,1 млрд фунтів стерлінгів (менше 0,3 % витратної частини бюджету), тоді як бюджет Міністерства оборони вперше перевищив 20 млрд [20].

Разом з тим варто зазначити, що трансформаційні процеси торкнулись не тільки відомства закордонних справ, а й закордонних дипломатичних органів. Залишаючи за собою обов'язок виконання традиційних функцій, дипломатичне представництво отримало нові завдання, які диктуються сучасністю.

На сьогодні за структурою посольства поділені, як правило, на кілька підрозділів, груп чи секцій, що займаються певною проблематикою країни, в якій перебуває посольство. Це, як правило, група зовнішньої політики, економічних питань, внутрішньої політики, двосторонніх відносин, тобто відносини із країною перебування, двостороннього культурного співробітництва, а також консульські питання.

Нові глобальні виклики, такі як питання охорони навколишнього середовища, міжнародного тероризму, глобалізаційні процеси, видозмінюють структуру диппредставництв відповідно до потреб і завдань країни [2].

У 1996 р. Асоціація Зарубіжної служби США опублікувала дані про структуру дипломатичного представництва. У великому американському посольстві, окрім заступника глави місії, існує 11 груп, на чолі яких стоять дипломати високих рангів (радник з політичних питань, радник з економічних питань, дипломати, які відповідають за консульську і адміністративну групу, за охорону середовища, науковий і технічний обмін, стосунки з громадськістю і культурний обмін).

Аналогічне зростання апарату дипломатичної служби у XX ст. спостерігалось і в інших країнах. У 1914 р. у Великобританії було всього 9 послів. У посольстві в Парижі тоді було зайнято 11 осіб, у Вашингтоні – 8. Нині британське посольство в США налічує понад 300 осіб. У 2000 р. у Форін офісі було 2295 співробітників у центральному апараті, 7841 – у зарубіжних представництвах, причому тільки 3,5 тисячі були кадровими співробітниками дипломатичної служби [20].

З іншого боку, з переходом в еру інформаційних технологій та комп'ютеризації робочого місця починає зникати потреба великої кількості ро-

бочого персоналу, адже збільшується вага аналітичної діяльності працівника і зменшується затрачений час на отримання інформації та її технічну обробку. Тому, відповідно, вимоги до працівника зростають, що веде за собою проблему пошуку персоналу відповідного кваліфікаційного рівня.

Однією з характерних рис сучасних міжнародних відносин є ріст числа й значення міжнародних організацій у забезпеченні миру й різнобічного співробітництва суб'єктів міжнародного права. Найбільш вагома роль у справі створення й функціонування міжнародних організацій належить державам. Свій зв'язок з міжнародними організаціями держави здійснюють за допомогою відносно нового інституту – постійних представництв держав при таких організаціях, що є також новим у дипломатії [15, с. 84]. Постійні представництва мають таку саму структуру, як і представництва в країнах перебування, й виконують подібні функції, а саме: забезпечення представництва держави, яка посилає при організації, підтримання зв'язку між державою, яка посилає і організацією, ведення переговорів з організацією й у її рамках, з'ясування здійснюваної в організації діяльності і повідомлення про неї уряду своєї держави, забезпечення активної участі держави в діяльності організації, сприяння здійсненню цілей і принципів організації шляхом співробітництва з організацією.

Держави насамперед мають постійні представництва при ООН і її спеціалізованих установах, а також при найбільших регіональних організаціях. Постійні представництва при міжнародних організаціях можуть відкривати тільки держави – члени таких організацій. Держави, які не є членами таких організацій, але зацікавлені в їхній діяльності, можуть мати при них постійні місії спостерігачів, якщо це допускається установчими документами організацій. Так, Україна має 9 постійних представництв при найвагоміших міжнародних організаціях [19].

У 2010 році урядом Франції була висунута ідея посольств XXI ст., так звані регіональні посольства [21]. Згідно з цією концепцією, посольства ділитимуться на посольства в країнах ЄС, посольства в країнах з перехідною економікою, посольства в країнах, що розвиваються, та розглядатиметься можливість діяльності одного посольства на регіон або кілька країн, тим самим значно зменшивши кількість посольств у світі і, відповідно, фі-

нансування зовнішньополітичних відомств. Таким чином, уряд Франції намагається вирішити питання оперативної діяльності посольств, а також фінансового забезпечення.

Разом зі змінами центрального апарату забезпечення дипломатичної діяльності держави еволюціонують і закордонні дипломатичні установи. З'являються нові відділи, інститути відповідно до сучасних реалій, розширюється масштаб діяльності посольства та його функції. З появою нових напрямів дипломатії формуються нові інститути при посольстві, такі як культурні інститути, які покликані пропагувати мову і культуру держави, а також формувати позитивний імідж своєї країни в країні перебування. Не менш важливим є сучасний аспект взаємодії посольства з представництвами бізнесових структур своєї країни, сприяння їм, що демонструє еволюцію функцій посольства та ролі дипломатичного представництва за кордоном.

Аналізуючи трансформаційні тенденції в сучасній дипломатії, варто торкнутися такої складної теми, як роль посла в сучасній політиці і сучасній дипломатичній службі. На нашу думку, саме посол є ключовою фігурою, роль і місце якої визначають роль, місце і значення дипломатії як такої. Відповідно за рівнем кваліфікації та професійності посла судять про професійність дипломатичної служби країни, яку він представляє. Зрештою за суворими правилами протоколу лише посол та у певних випадках його заступник є «надзвичайним і повноважним» представником глави держави за кордоном, а решта очолюваної ним місії лише допомагають йому у виконанні цього відповідального завдання.

Варто зауважити, що пряме спілкування голів держав та урядів не відміняє потреби в дипломатії, а лише вносить корективи (щоправда, досить суттєві) до її завдань. Більш влучним і коректним є вислів колишнього редактора журналу «Foreign Policy» Ч.У.Мейнса, що «розвиток комунікацій посилив роль хорошого посла і понизив роль поганого» [18]. У ряді випадків можна погодитися з Г.Кіссінджером, коли він говорив про посла, який функціонує як «представницька лялька» між двома країнами – високе протокольне положення посла та специфіка дипломатичного фаху роблять і таку ситуацію можливою [7, с. 475]. Адже якщо відносини між двома країнами є добрими, якщо між ними існує об'єктивна економічна і політична зацікавленість одна в одній, то недоліки в роботі

посла можуть ставати практично невидимими, тим більше, що в основі його діяльності лежить повна довіра з боку центру до його повідомлень про власну діяльність. Такий посол, який використовує мінімум шансів, що надаються йому його високим положенням посередника між двома державами, справді «нічого не значить».

Беручи до уваги динаміку змін процесів у світі, країни пристосовуються до сучасних реалій під час підбору кадрів на дипломатичну службу, залишаючи традиційну складову вимог до дипломата та вносячи певні нові корективи. Так, процес демократизації державного апарату Великобританії, який почався після Другою світовою війни, в першу чергу розширення його соціальної бази, торкнувся і кадрової дипломатичної служби. У результаті в наші дні лише третина зарахованих на службу молодих дипломатів – випускники елітарних коледжів Оксфорду та Кембриджа (50 років тому вони склали 90–95 %). Сьогодні більше ніж чверть професійних британських дипломатів – жінки, серед них – 9 послів.

Та при цьому вимоги до кваліфікації дипломатичних кадрів, сформовані на початку ХХ ст., мало змінилися. У 1917 р. Е.Сатоу дав стисле визначення: дипломат має бути «досвідченим джентльменом» [14, с. 243]. Важливо, що в британській практиці підготовки дипломатичних кадрів керівники британської професійної дипломатії вважають за непотрібне проведення спеціальної підготовки чи перепідготовки дипломатичних кадрів у якомусь окремому навчальному закладі університетського рівня. На їхню думку, загальногуманітарна підготовка класичного зразка, вихованість та гарні манери, здатність спілкуватись у різних сферах суспільства, стійкість психіки – ось основні вимоги, які висовуються особам, які претендують на вступ до лав дипломатичної служби. Загальноосвічена і здібна людина, на думку британських спеціалістів, може легко засвоїти спеціальні, професійні навички безпосередньо під час роботи, так би мовити, набираючись власного досвіду та спостерігаючи за своїми старшими колегами.

Для того щоб виявляти людей, здатних освоїти професію дипломата, у Великобританії в кінці 40-х років була введена діюча і до сьогодні система жорсткого відбору кадрів.

Кадровий дипломатичний персонал поділяється на дві основні категорії: «А» (управлінська

категорія) та «Е» (виконавча категорія) [6, с. 23]. Співробітники категорії «А» займаються в основному політичним аналізом та направляються в закордонні представництва відразу на посади 3-х чи 2-х секретарів. Їх проходження по службовій драбині проходить приблизно вдвічі швидше, ніж у їхніх колег категорії «Е», які в основному займаються консульським, інформаційно-пояснювальним, торговельно-економічним, культурним та іншими напрямками.

Для вступу на службу до управлінської категорії, «еліти» (весь персонал – менше 1000 осіб) претендент повинен пройти систему важких конкурсних іспитів, адже з більш ніж 2,5 тисяч осіб щорічно обирають лише 25. Конкурс відкривається й організовується Відбірковою комісією громадянської (державної) служби за участю чиновників вищої ланки з МЗС. Методика іспитів включає найрізноманітніші завдання, забезпечуючи безперервність екзаменаційного процесу, залучаючи штатних працівників, психологів тощо.

Враховуючи сучасні реалії та нові напрями розвитку міжнародних відносин, навчальний відділ Форін офісу почав пропонувати дипломатам-початківцям невеликі спецкурси зі світової економіки та фінансів, методики використання інформаційних технологій у дипломатії тощо [6, с. 26].

Отже, відповідаючи на виклики сучасного міжнародного розвитку, Великобританія не пішла по шляху утворення нових, паралельних дипломатичній службі структур, а навпаки, надала перевагу традиційним основам дипломатичної діяльності та вимогам до дипломата. У результаті дипломатичний апарат залишається цілком компактним, маневреним та недорогим. При цьому зберігається «елітарність» дипломатичного апарату та висока кваліфікаційна підготовка професіоналів.

Посол – це єдиний представник держави, який на регулярній основі має практично прямий доступ до всіх керівних кабінетів і осіб, що приймають рішення в країні перебування. В умовах України це єдиний представник держави, який може за кордоном запросити ключових діючих осіб у будь-якій сфері, цікавої з точки зору національних інтересів, на прийом, фуршет, ланч чи робочий сніданок, обговорити з ними в неформальній обстановці спільні теми. Це єдиний представник держави, який може регулярно з'являтися в ЗМІ країни перебування, пояснюючи політику власної держави [10, с. 26]. Врешті єдиний представник

держави, який ледь не щодня має можливість сприяти створенню її позитивного іміджу в країні акредитації. Від вправності та професійності посла залежить, наскільки йому це вдається.

Посол все більше має справу з мас-медіа, а якщо вони не виявляють цікавості до посла, то це має стати приводом замислитися, чи доходить його діяльність взагалі до людей за межами очолюваної ним місії. Статс-секретар МЗС ФРН В.Ішингер заявляв, що «в майбутньому Німеччині потрібні будуть послы, здатні політичними методами зсередини впливати на процес формування і прийняття рішень у країні перебування. Він має не лише володіти мовою країни перебування. Він повинен бути в змозі брати участь у публічних політичних дискусіях і ток-шоу. Він повинен бути PR-агентом нової генерації» [12, с. 130].

Сьогодні посол є не лише посередником між двома урядами. Хороший, активний посол перетворюється на посередника між двома націями в широкому розумінні цього слова. За даними Ш.Кроненбурга, більша частина робочого часу «середньостатистичного» німецького посла витрачається на зустрічі з представниками партій, профспілок, церков, армії тощо, в той час як у політичній сфері їх функції часто зводяться до суто адміністративного рівня [13].

Зникає й інша риса, властива традиційній дипломатії: прив'язка посла до столиці, де він акредитований. Про застарілість такої практики свого часу було добре сказано в листі президента Дж. Ф. Кеннеді американським послом від 29 травня 1961 р., який є, на нашу думку, одним із найбільш повчальних документів такого роду протягом повоєнного періоду. Дж.Ф.Кеннеді писав зокрема: «Практика сучасної дипломатії вимагає детального розуміння не лише урядів, а й народів, їх культур та інституцій. Тому сподіваюся, що ви сплануєте свою роботу таким чином, щоб мати час для подорожей за межами національної столиці. Лише в такий спосіб ви досягнете близьких, особистих зв'язків, які виходять за межі офіційних дипломатичних кіл і створюють передумови для співчутливого і коректного розуміння всіх сегментів країни акредитації» [7, с. 209].

Завдання менеджменту інформації, яке лягає нині на посла, передбачає, що він повинен виявляти більшу активність в обох напрямках – інформуючи свій уряд і поширюючи інформацію про власну країну в країні перебування. Використання

можливостей сучасних засобів комунікації, таких як Інтернет, повинно поєднуватися з компетентністю та обізнаністю, без яких сучасний посол не зможе добре орієнтуватися в інформаційному вирі.

Одночасно посол продовжує залишатися представником власного уряду в країні акредитації, який у будь-якій ситуації має забезпечувати перебування делегацій, що прибувають із «центру». Репрезентативна роль посла, як і менеджмент інформації, також має два виміри. Він повинен гідно представляти інтереси власного уряду при одночасному дотриманні лояльності відносно країни перебування, без чого він не користуватиметься там достатнім рівнем довіри і, відповідно, не зможе достатньо ефективно виконувати покладені на нього функції. Користуючись «економічно-дипломатичною» термінологією колишнього посла ФРН у США статс-секретаря МЗС ФРН Б. фон Штадена, «посол, звичайно, не є неупередженою стороною, але незважаючи на це, він до певної міри є «чесним брокером» між двома країнами [12, с. 165].

Розширення сфери дипломатії привело до використання в дипломатичній роботі спеціалістів різних напрямів. Наприклад, у Німеччині, Великобританії, США зовнішньополітичні відомства запрошують на роботу психологів, математиків,

лікарів, фінансистів, екологів та активістів громадських організацій.

Зміна засобів ведення дипломатії веде за собою і зміну ролі посла. Очевидно, що в XXI столітті вигоди до дипломата значно підвищуються. Не маючи рутинної діяльності щодо збору інформаційних даних, дякуючи технологічному прогресу, дипломат нової формації повинен проявляти себе передусім як досвідчений аналітик, менеджер та координатор. Значною стає його роль посередника між офіційною та неурядовою дипломатією, його здатність виявити та мобілізувати неурядові ресурси для досягнення державних цілей [2]. Та понад усе дипломат нового покоління повинен розраховувати, коли і яким чином урядові дипломатичні ресурси можуть бути представлені іншим акторам для реалізації їх цілей на міжнародній арені.

Отже, еволюція системи міжнародних відносин вимагає адаптації та змін від традиційної дипломатії, її форм ведення та структурної організації. Однак, у свою чергу, основні постулати дипломатії залишаються незмінними, лише адаптуються до сучасних вимог. Це свідчить про важливість установлені століттями практики ведення зовнішніх справ та про її невід'ємність незалежно від інтенсивності сучасних процесів трансформації світу.

ПОСИЛАННЯ

1. Внешнеполитическая информация и современная дипломатия : сб. лекций и статей каф. массовой коммуникации и связей с общественностью ДА МИД РФ / отв. ред. и сост. Ю.Б. Кашлев. – М. : Бизнес-Пресс, 2001. – С. 140–186.
2. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання / Гуменюк Б. // Зовнішні справи. – 2008. – № 12.
3. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання / Гуменюк Б. // Зовнішні справи. – 2009. – № 1.
4. Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Зленко А.М. – Харків :Фоліо, 2003. – 559 с.
5. Зонова Т.В. Современная модель дипломатии: истоки становления и перспективы развития / Зонова Т.В. – М. : РОСПЕН, 2003. – 336 с.
6. Зонова Т.В. Дипломатия иностранных государств : учеб. пособие / под ред. Т.В. Зоновой ; МГИМО(У) МИД РФ. – М. : РОССПЭН, 2004. – 351 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Киссинджер Г.М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
8. Кондаков А.Л. Экономическая дипломатия на современном этапе / Кондаков А.Л. // Внешняя энергетическая политика России. Мастер-класс / МГИМО(У) МИД России, Междунар. ин-т топливно-энергет. комплекса ; вступ. ст. В.И. Салыгина. – М. : МГИМО, 2003. – С.45-60.
9. Лебедева М.М. Мировая политика / Лебедева М.М. – М. : Аспект Пресс, 2007. – С.320–331.
10. Орлов А.В. наступившем году дипломатии скучать не придется / Орлов А.В. // Международная жизнь. – 2002. – № 2. – С.24–30.
11. Попов В.И. Современная дипломатия: наука и искусство : курс лекций / Попов В.И. – М.:междунар. отношения, 2004. – 576 с.
12. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет : навч. посіб. – К. : Знання, 2005. – 259 с.
13. Сакун О.Ф. Дипломатическое ремесло. – М. :Междунар. отношения, 2008. – 440 с.
14. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике / Э. Сатоу. – М. :Политиздат, 1947 – 516 с.

15. Селянинов О.П. Практика дипломатических сношений государств : учеб. пособие / О. П. Селянинов ; МГИМО(У) МИД РФ. – М., 1999. – 146 с.
 16. Селянинов. О.П. Дипломатические отношения государств: Принципы, формы и методы : учеб. пособие / МИД России ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т)/; каф. Дипломатии. – М. : МГИМО-Университет, 2004. – 312 с.
 17. Berridge G. Diplomacy. Theory and Reality / Berridge G. – London, 1995.
 18. Maynes Ch.W. A Closing World / Maynes Ch.W. // Foreign Policy. – 1997. – №106. – P. 8–21.
 19. Веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/>.
 20. Веб-сайт Міністерства закордонних справ Великої Британії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fc.gov.uk/en/>.
- Веб-сайт Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europa.eu.int>.

Opansyik O.I. Directions of transformation of forms and methods of modern diplomecy under the influrnce of processes of globalization/ Taras Shevchenko National Univesity of Kyiv.

During the past several decades, the world has seen much change. Besides the fall of the Berlin Wall in 1989 and its ensuing political ramifications, there has been a continual drive towards increased globalization along economic, technological, and social dimensions. The revolution in information technology and increased international trade has fueled the process in recent years. The contemporary diplomacy should play an active role in international negotiairions taking respective and adequate changes in its institutions, forms and methods to face modern challenges of international realm.

Key words: diplomacy, MFA, diplomat, globalization.

Опанасюк О.И. Направления трансформации форм и методов современной дипломатии под влиянием процессов глобализации/Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Современный мир значительно изменился за последние десятилетия. Наряду с падением Берлинской стены 1989 года и другими политическими изменениями, активизировались процессы глобализации в экономической, технической и социальных сферах. Информационная революция и увеличение объемов международной торговли усилили данные процессы. Современная дипломатия должна принимать активное участие в международном общении, соответственно реагируя на новые вызовы XXI в. и адаптируя формы и методы дипломатической деятельности к требованиям современности.

Ключевые слова: дипломатия, МИД, дипломат, глобализация

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2012

Прийнята до друку 20.03.2012